

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS DE LA FACULTÉ DES LETTRES DE L'UNIVERSITÉ D'ISTANBUL
III

TARİH SEMİNERİ DERGİSİ

TRAVAUX DU SÉMINAIRE D'HISTOIRE

$\frac{1}{2}$

Metinler ve vesikalar

1937
İSTANBUL
MİLLÎ MECMUA BASIMEVİ

Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs

1571 — 1878

ÖN SÖZ

300 sene kadar uzun bir devri tetkik etmeğe başlamak hususunda gösterdiğim cesaret ilk nazarda profesörlerimi hayrete düşürmüştü. Fakat böyle uzun bir devrin omuzlarıma yüklediği ağırlığın altında yalnız kalmıyarak, profesör ve doçentlerimin delâlet ve yardımlarına nail olacağımı düşünerek kararımdan dönmedim. Tahminimde yanılmamıştım. Profesörlerimden İsmail Hakkı'nın delâleti ile Hazinei evrakta tetkikat yapmam için müsaade istihsal edebildiğim gibi, Hazinei evraktaki çalışmam esnasında okuyamadığım bir çok kelimelerin hallinde sık sık rahatsız edişime karşı da daima güler yüzle ve dört elle sarılması bana her gün bir az daha çalışmak ve kendisine lâîk bir talebe olmak gayret ve arzusunu verdi. Hazinei evraktaki meşguliyetim esnasında memur Niyazi ve tasnif komisyonu hey'etinden pek muhterem Bay Haşimin yardımlarına karşı teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Plân ve saire hakkında irşadatta bulunan değerli doçent Enver Ziya Karalın ismini şükranla anmak vicdanî vazifem icabıdır.

Bu mevzu hakkında mahallinde tetkikat yapmak için Kıbrıs'a gitmeme ve oradaki «Mahkemei şer'îye» sicillerini gözden geçirmeme müsaade etmek lûtfunda bulunan Lise komisyon reisi ve Evkaf murahhası Bay Münire de sonsuz teşekkürlerimi sunmak yerinde ve haklı olan bir şeydir.

Kıbrısın Evkaf hazinei evrakında 58 kadar sicil defteri bulunmaktadır.

Bu defterlerin tarihleri 988 den başlar ve bazı sıçrayışlarla devam eder. Yazın bunaltıcı sıcağında azamî istifadeyi temine çalıştığım halde maalesef bu defterlerin yalnız 19 tanesini tetkik edebildim. Fakat imkân buldukça mütebakiyi gözden geçirmek için Bay Münirden söz aldım.

Yine Kıbrıstaki tetkikatım esnasında, bana yardım eden bir arkadaşın ismini zikretmeden geçemiyeceğim. Bu arkadaş Kıbrısta Osmanlılar zamanında defterdar olan Abdürrezzak sülâlesinden olup bugün Askerî Tıbbiye'de bulunan Tahsin beydir. Büyük dedesinden kalan hususî kütüphanelerindeki bazı fermanları, mazbata kayıtlarını ve yazma kitapları tetkikatıma müsaade ettikleri cihetten kendilerine ne kadar teşekkür etsem yine azdır.

Bundan maada Kıbrıs despothesinin hazinesi evrakında bulunan ve kilisenin teşkilât ve imtiyazatı hakkında pek ziyade kıymetli malûmat veren 5 tane fermanı hümayunu kopya etmeme müsaade eden Eksarhos İyeronimos'a ve bir çok hususlarda Türk noktai nazarına yaklaşan Rum Cimnasiyomu Tarih profesörü Miriantobulos'a da teşekkür etmek insanî bir vazifedir.

İstanbul Başvekâlet Hazinesi evrakında tetkikatım mühimme defterleri notlarına, namei hümayunlara, hariciye, dahiliye, iktisad, bahriye v. s. ye istinad eder. 10 uncu mühimme defterinden başlayarak 263 e kadar devam eder. Bu suretle vak'aları senesile tetkik etmeğe çalıştım. Travayımı yazarken istinad ettiğim eserler bu mühimme defterleri ve diğer notlar ile, Kıbrıstaki mahkemei şer'i'ye sicil defterleridir. Bunlardan maada «Cyprus under the Turks» Türkler idaresinde Kıbrıs diye Luke tarafından yazılmış bir eser de manzurum olmuştur. Bu eserin kıymetli kısmı konsolosluk kayıtlarını ihtiva etmesindedir. Onları terceme ettiğim gibi kitabın enteresan olan yerlerini de ihmal etmedim. Fakat bir yabancı tarafından yazıldığı için tarafgirane yazılmış olduğunda şüphe yoktur. Eserinin bazı yerlerini tenkit ve bazı yerlerini kabul etmek ızdırarında bulunuyorum. Bundan başka vak'anüvis tarihlerinden Ali, Raşid, Vâsıf, Solakzade, İzzî, Cevdet, Selânikî Mustafa, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Muahedat Mecmuası v. s. dir. Travayımı yazarken istifade ettiğim menbaları şu suretle göstereceğim:

Başvekâlet Hazinesi evrakı mühimme defterlerini: mühimme,

Kıbrıs mahkemei şer'i'ye sicil defterlerini: defter,

Cyprus under the Turks: C. U. T.

ve diğer tarihleri de isimlerle kaydedeceğim.

Travayımı yazarken tebarüz ettirmek istediğim noktalar Kıbrıs ne gibi idarî şekiller ve mülkî teşkilâtlar verilmiş ve Avrupalıların dedikleri gibi hristiyanlara zulüm ve taaddi mi yapılmıştır, yoksa fevkalâde imtiyazlar mı verilmiştir, kültür bakımından tesirleri nelerdir.

Bu kadar uzun ve yorucu bir devri tam muvaffakiyetle tetkik etmek için az zamanın değil çok uzun senelerin lâzım geleceğini teslim etmek lâzımdır. Bunun için elimden geldiği kadar uğraştığıma şüphem yoktur.

H. Fikret Alasya

İDARİ TEŞKİLÂT:

Beylerbeylik :

1571 senesinde Kıbrıs fethedildiği zaman, Lefkoşa merkez olmak üzere bir beylerbeylik halinde idare edilmeğe başlandı. Lefkoşa beylerbeyliğine ilk defa Muzaffer paşa tayin edildi (1). Baf, Magosa ve Girneye ayrı ayrı sancak beyleri tayin edildi (2). Beylerbeyilik Şarkî Akdenizde hâkim bir mevkide olduğu ve düşmanların gözünden kaçmadığı için adayı daha kuvvetli bir hale getirmek, Türk nüfusunu teksif etmek ve imara çalışmak için Kıbrıs Anadolu'nun muhtelif yerlerinden ezcümle: Karaman, Darende, Niğde, Konya, Kayseri, İçel, Bozuk, Alâiye, Manavgat, Zülkadriye, Teke (3) den sürgünler yaptırıldı. Bu seyahate hemcivar olan Alâiye (4), Tarsus (5), İçel (6), Zülkadriye, Sis (7), ve Trabulusu Şam (8) sancakları dahi ilhak edilip buraların timarlı askerinden istifade edilmek çareleri bulundu.

Bunlar sancakbeyleri, sipahi ve timar sahipleriyle Kıbrısın müdafaa ve muhafazası için Kıbrıs beylerbeyliğine ilhak edilmişlerdi. Bir müddet sonra Trabulusu Şam Kıbrıstan ayrılmış, çünkü Trabulusta mali miriyi toplamak Kıbrıs beylerbeyi için müşküldü. Bundan dolayı Şam beylerbeyliğine ilhak edilmiştir (9). (23 zilhicce 980=1573).

1) Ali s. 394 ; C. U. T. S. 19 ; Mühimme 10 s. 130.

2) C. U. T. S. 19 da «Magosaya iki tuğlu bir paşa, Bafa da iki tuğlu bir paşa ve Lefkoşaya da merkez yaparak üç tuğlu Muzaffer paşayı tayin etti» halbuki sancak beyleri birer tuğlu, Muzaffer paşa da beylerbeyi ve iki tuğludur.

3) Mühimme 19 s. 334-335 ; mühimme 10 s. 246.

4) Mühimme 10. s. 257 ; Mühimme 16. s. 64.

5) Mühimme 10 s. 262.

6) Mühimme 10 s. 447.

7) Mühimme 16 s. 19.

8) Mühimme 21 s. 261.

9) Mühimme 21 s. 261.

Lâkin Tarabulustan maada yerler uzun müddet Kıbrıs tâbi bulunmuşlardır. Kıbrıs beylerbeyisinin seneliği 1,100,000 akçe idi (1). Bu para beylerbeylik haslarından telafi edilmediği takdirde Kıbrıs hazinesinden noksanı ilâve edilirdi. Beylerbeyi saray denilen hükümet konağında otururdu. Sarayın tefrişatı için arasıra halktan para alınırdı (2). Kıbrıs beylerbeyisinin (H. III), 1699 senelerinde payelerinin Rumeli beylerbeyisi derecesinde olduğunu görüyoruz ki bu zamanda beylerbeyi İsmail paşa idi (3). Yine bu zamandadır ki beylerbeyileri vali ünvanile anılıyordu (4). Beylerbeylerinin vefatları ve müfarekatları vaki olduğu zaman kendilerine Kıbrıs yeniçerileri ağası olanlar vekâlet edebiliyorlardı (5). Beylerbeyilerin salâhiyetleri vasi idi; böyle olmakla İstanbuldaki divanı hümayundan emir almaları ve ona göre hareket etmeleri lâzımdı (6). Bunun için gerek mühimme defterlerinde ve gerekse mahkemei şeriye sicil defterlerinde Kıbrıs beylerbeyisine hüküm ki diye binlerce hükümlerin sadır olduğunu görüyoruz. Kıbrıs beylerbeyileri imparatorluğun diğer ayaletlerindeki beylerbeyleri gibi riyasetlerinde bir divan kurarlardı ve memleketin mühim işlerini müzakere ederlerdi (7). Bundan sonra divanı hümayuna arzcdilecek mühim meseleleri arz etmek için maruzatını yazdırır ve divan çavuşları vasıtasile gönderirdi. Bu suretle arzcdilen mesele divanı hümayunda müzakere edilir ve hükümdara arzdan sonra hükümler sadır olurdu. Kıbrıs divanı hümayununun küçük bir nümunesi idi. Divanın reisi bilfiil beylerbeyi idi. Azaları ise: tezkereci, divan efendisi, defterdar, defter emini, defter kethüdası, rużnameci ve askerın büyük zabıtları idi (8). Divanda teşrifat silsilesi vardı; biri diğerine tesaddur etmek hakkına malik değildi. Teşrifatta defter kethüdası ve timar defterdarı defterdarın sağında ve Yeniçeri

1) Mühimme 18 s. 73.

2) Defter 7 s. 4

3) Defter 6 s. 160.

4) Defter 6 s. 92.

5) Mühimme 79 s. 311.

6) Defter 1 S. 110; mühimme 10 S. 10, mühimme 10 S. 203.

7) Defter 2 S. 69, defter 4 S. 45

8) Defter 2 S. 69, defter 1 S. 286

ağası ise solunda otururdu (1). Beylerbeyine gönderilen fermanlar ekseriya birkaç madde üzerinde ısrar ederlerdi.

- 1) Cizye ve haraçların toplanarak hazinesi amireye gönderilmesi ;
- 2) Günlük emirler ;
- 3) Adanın muhafaza ve müdafaasına dikkat etmek ;
- 4) Reayaya adilâne ve iyi muamele etmek (2).

Beylerbeyi sancak beylerinden birisinin emrine muhalif hareket etmesi üzerine azil veya tecziyesi için arz gönderirse İstanbul divanında müzakere edilip hükümdara arzedildikten sonra hattı hareketini tayin edecek ferman sadır olur ve buna göre hareket ederdi (3).

Fakat bu nevi serkeşane ve yulsuz hareketler ancak imparatorluğun idaresinin bozulduğu zamanlara tekabül eder. Azillerde arz gönderdiği gibi tayin hususunda da arzlar gönderirdi. Beylerbeyi aynı zamanda Timar da tevcih eder ve tezkere verirdi. Timar tevcih edilen kimse tezkeresini alır ve İstanbul'a giderek beratını alırdı (4). Mahlûl timarların Kıbrısta kalarak cezirenin muhafazasında bulunacaklara verilmesine büyük ehemmiyet veriliyordu (5). Divan azalarının ziametleri olduğu gibi (6) çavuşların da gedikleri yani ziametleri vardı, ve çavuşların yevmiyeleri 2 akee idi (7). Sancak beylerinin mevkileri beylerbeylerden dundu. Bunların idarelerinde sancaklar vardı (8). Bu sancaklar : Gire, Baf Magosa idi. Lefkoşaya ise paşa sancağı denilirdi. (9) Sancak beylerinin salyaneleri (yıllıkları) 1610 da Girne sancak beyinin 120 000 akçe, Tuzla sancak beyinin salyanesi ve gemi masrafı ile birlikte 8 yük yani 800 000 akçe idi. Bu para Kıbrıs hazinesinden verilirdi (10). 1571 den 1640 a kadar cezireyi bir beylerbeyi ve iki sancak beyi idare ediyordu. Fakat bunların yıllıkları

1) Mühimme 31 S. 342

2) Mühimme 18 S. 73, defter 1 S. 110

3) Mühimme 100 S. 66

4) Mühimme 16 S. 346

5) Mühimme 16 S. 185

6) Mühimme 16 S. 246

7) Mühimme 13 S. 57

8) Evliya Çelebi sey hatnamesi cilt 1 S. 182

9) Defter 3 S. 118

10) Defter 4 S. 246

hayli bir yekûn tutardı. Memlekette kıtlık olduğu için, halk adadan göç etmeğe başlamış ve bu suretle nüfus azalmıştı. Vaziyet hükûmelin nazarı dikkatini celbetmiş ve gönderdiği müfettiş tahriri nüfus yaptırmak, nüfusun pek çok azaldığını ve binaenaleyh memleketin idaresi için beylerbeyi ve sancak beylerinin yıllıklarını ödeyebilmeleri imkânsız olduğundan sancak beylikleri lağvedilerek merkezdeki beylerbeylik ibka edildi ve bu suretle halkın üzerindeki yük bir derece hafiflemiş oldu (1). Lâkin haraç eskisi gibi devam ediyordu.

Reayadan alınan vergiler :

Cizye	16 000	kuruş
Bedeli nüzül	13 180	»
Maişet	10 000	»
Keleмиye	3 000	» (2)

Resmi bevaban, resmi ağnam v. s. idi.

Normel vaziyette vergiler bu şekilde toplanıyordu. Müslümanlardan vergileri ancak beylerbeyinin tayin ettikleri adamlar, hristiyanlardan ise başpiskoposun ve terceman (dragoman) ın vasıtasile toplanırdı. Vali İstanbul'dan gelen cizye evraklarını tercemana verir. Tercemanlar isimlerinden de anlaşılacağı veçhile sarayın tercemanı idi. Bundan dolayı sarayda mevkileri mühim idi. Hristiyanların en yüksek rütbeli olanıdır. Bunların hakiki vazifeleri tercemanlıktan ziyade hristiyan reaya ile saray arasında vasıta olmaktır.

Tercemanı başpiskopos namzet gösterir, Babıâli kabul ederse kendisine ferman verir ve işe başlardı (3). Tercemanlar Lefkoşada konak tesmiye edilen saray gibi muazzam bir binada otururlardı. Bu bina bu gün mevcut olup eski şeklini aynen muhafaza etmektedir. Binada ikamet eden madam Avğusta terceman Çelebi Yango ahfadından olup konağın vaşisidir Eski günlerin hatıralarına da tevarüs eden madam konaga tarihî kıymetini muhafaza ettiriyor. Konağın meclis salonunu altın işlemeli tavanı ve tercemanların yağlı boya resimleri bugün de eski halini muhafaza etmektedir.

(1) C. U. T. S. 30

(2) Mühimme 115 S. 59

(3) C.U.T. S. 79 - 80

Tercemanlar hakkında güzel bir eser yazan Rum Cîmnasiyomu Tarih profesörü Miriantobulos'un delâletile konagi gördüm, Tercemanlar validen sonra en mühim mevkii işgal ediyorlardı. Vali vergi tarh edeceği zaman veya İstanbuldan cizye ve haraç evrakı geldiği zaman tercemana söyler ve terceman da başpeskapos ile diğer papaslara emirler verir ve vergileri toplatırdı (1). İş başında bulunan terceman ve başpeskaposların birleşmesi halkı ezmek gayet kolay oluyordu. Lâkin hükümdarın vali tarafından haberdar edilmesi üzerine gerek terceman ve gerekse başpeskapos sürgünde soluğu almakta geç kalmıyorlardı (2) 1707 senesinde reayadan bu suretle fazla vergi alan başpeskapos, keşiş, terceman ve Yeniçeri ağası Radosa nefyedilmişlerdi (3).

Bu vesika bize ve ecnebilere gösteriyor ki halkı ezen Türkler değil yine kendi cinslerinden iş başında bulunanlardır. Hükümdar yalnız terceman ve peskaposları tecziye ile kalmıyor, her hangi bir şekilde hırsızlık eden veya fazla para çeken valiye de tecziyede kusur etmemektedir. Reayanın meseleyi hükümdara arz etmesiyle reayadan alınan paranın hesabı validen sorulur ve ne kadar fazla para almışsa reayaya iade ettirilirdi (4). Hükümdarın bu şekilde hareket etmesiyle valiye reayayı ve kendisinden küçük memurları konturul ettiriyor ve reayaya bu şekilde hak tanınmasıyla vali ve memurların mukabil kontrolünü yaptırmış ve idareyi adilâne tedvir etmiş oluyordu. Yoksa bir kısım ecnebi müverrihlerin dedikleri gibi hükümdar reayayı ağır vergiler altında eziyor değildir. Gönderdiği her fermanda reyanın iyi idare edilmesini zulüm ve teaddiye uğratılmamasını tekid eden birçok kayıtlar vardır. Cizye ve haraçların reayaya taksiminde bütün Osmanlı memleketlerinde olduğu gibi reaya üç sınıfa taksim ediliyor: I) Âlâ, II) Evsat, III) Edna (5). Zaman zaman bu derecelere tekabül eden cizyelerin mikdarı değişirdi. Bir misâl olmak üzere 1716 senesindeki cizyedarın bu sınıfların herbirine tarh ettiği cizye miktarını

1) C.U.T. S. 82

2) Defte 1 S. 131

3) Defter 1 S. 141.

4) Defter 7 S. 33 - 31

5) Defter 9 S. 7

gösterecek olursam sınıflar arasındaki fark tebarüz etmiş bulunur :

Alâ	4	altın
Evsat	2	»
Edna	1	» (1)

Çok fakir, alil, pirifani, kadın ve çocuklardan cizye alınmazdı (2). Cizyelerini tediye edenlere mühürlü cizye evrakı verilirdi. Bu suretle iş intizam dahilinde ceryan ederdi. Kıtık zamanlarında veya çekirge baskınlarında reaya mahsulünü almazsa hükümdar kendilerine yiyecek ve tohumluk zahire dağıtırdı (3) ve vergileri tenzil ederdi (4). Bu şekilde reayanın daima iyiliği için çalışılmıştır. Hâtta fethi müteakip senelerde cenubî Anadolu ve Suriyedeki beylerbeylerinin Kıbrıs'a zahire göndermeleri için yazılan fermanlar adet vermiyecek kadar çoktur (5). 1698 senesinde reaya-dan alınan cizye 36 000 kuruştı (6). Fevkalâde zamanlarda bu mikedan biraz fazla oluyordu. Mamafih ekseriya 36 000 olarak alınmıştır.

Venedikliler ile Girit ve Morada hükümdarın muharebeleri, çekirge baskınları, diğer ta.aftan ticaretin dnrması Kıbrıslıların göç etmelerine sebep olmuştu. Nufusu azalan ada beylerbeylik yıllıkını veremeyecek bir hale geldiğinden adayı beylerbeylikten alarak kaptan paşalığa ilhak etti. 1670. Kaptan paşa adaya müsellim namile birisini tayin ediyor ve idareyi yaptırtıyordu. Müsellimin maaşı 15 000 kuruş idi, bundan başka kaptan paşaya da maişet namile ayrıca bir vergi veriliyordu. Haracın toplanması için bermutat İstanbul'dan başka bir memur geliyordu (7). Vergileri toplayan ağalar birbirleriyle rakip olmağa başladılar ve nihayet 1685 de aralarında münazalar başladı. Bunların başına Mehmed Boyacıoğlu geçerek bir isyan çıkarttı. Bu isyan uzun sürdü ve güç bastırıldı. İsyanın 1687 de bastırılması üzerine idarede bir değişiklik oldu ve Kıbrıs kaptan paşalıktan

1) Defter 6 S, 7 C.U.T. S. 21

2) Defter 9 S. 7

3) Mühimme 16 S. 346, mühimme 27 S. 42; mühimme 122 S. 136

4) Defter 6 S. 155 - 156

5) Mühimme 10 S. 16, 220, 264, mühimme 12 S. 145, 157, 188

6) Defter 9 S. 125

7) C.U.T. S, 30

ayrılarak veziri azama has olarak verildi. Vezir buraya muhassıl namile birisini gönderiyordu.

Gönderilen kimse veziri azam namına idare eder ve vergileri toplardı (1). Bu ise 1785 senesine kadar devam etti. Bu senede Kıbrıs veziri azam hassı olmaktan çıkarılarak divanı hümayuna merbut bir muhassıllık şekline sokuldu bu suretle tayin edilen muhassıl vergileri toplayacak ve idareyi hükümdar namına yapacaktı (2). Bu idare şekli de Mahmud II nin 1 temmuz 1839 da ölmesini müteakip yerine geçen oğlu Abdülmecid'in Gülhane hattı hümayununu neşrinden sonraya kadar devam etti. Bu devrede Kıbrıs 120 000 kuruş seneliği olan kaymakam namile biri mütesarrıf tayin edildi. Ve Cezayiri Bahrisefide merbut mülhak bir sencak şekline sokuldu. İdarenin kaymakam elinde tedviri yapılırken Gülhane hattı ecnebilere verdiği hukuk müsavatının neticesi olarak divan azaları arasına hristiyan azalar da katılıyordu. O zaman divan heyeti 8 kişiden mürekkep olurdu. 4 tanesi Türk, diğerleri başpikapos, ortudoks başpapası, maronit ve Ermenilerin mümessilleri idi. Bu şekilde görülüyor ki Kıbrıs ta imparatorluğun bütün değişikliklerine tabi olarak bir tekâmüle uğrayordu. Azaların adedi tedricen 13 e kadar çıkmıştı (3). 1861 de kaymakam olan Hayrullah paşa idaresiz olduğundan halk memnun kalmadı ve hükümdara müracaatla adanın idaresi Rodos paşalığından = Çecairi bahrisefid eyaletinden ayrılarak doğrudan doğruya İstanbul'a tabi müstakil bir mütesarrıf idaresine verildi ve kazalardaki memurlar da müdirlikten kaymakamlığa yükselebildiler (4).

Bu şekilde olan idare de 1868 e kadar devam etti ve bu tarihte Kıbrıs Çanakkaleye ilhak edildi. Bu zamanda da ada Çanakkale valisine tabi bir mütesarrıf tarafından idare ediliyordu. Bu devrede Kıbrıs mütesarrıflığının nufuzu mahdut idi. Cinayet hükümlerinde salâhiyeti 3 ay hapisliğe kadardı. Daha yüksek cezalar Çanakkale valisi tarafından verilecekti. Bunun için adâlet yerine getirelemiyor ve canîler fırsat buluyorlar ve halk bun-

(1) Takdim olunan mazbatalar ve arizalar S. 74, defter 13 S. 31, defter 14 S. 85, C.U.T. S. 35.

(2) Mühimme 183 S. 160 hkküm 486

(3) C.U.T. S. 173

(4) C.U.T. S. 173

dan müziç bir hale geliyordu (1). Buna mümasil diğer bazı mühim meselelerde Çanakkaleden emir beklemek gibi uzun bir intizar her hususta idareyi müşkülleştiriyordu. Bundan dolayı 1870 de Kıbrıs valisi Sait paşa iken veziriazam da Kıbrıslı Mehmed paşa bulunuyordu. Kıbrıslı veziriazamın vasıtasile halk hükümdara isiida vererek adanın Çanakkaleden ayrılmasını rica ettiler. Hükümdar buna muvafakat etti ve bir ferman ısdar edilerek Kıbrıs tekrar mütesarrıflık şekline sokuldu (2). Bu idare devam ederken merkez olan Lefkoşada bir paşa [miri miran] 5 kaza merkezinde 5 kaymakam, 10 müdür bulunurdu (3). Müdürler iptida tahsildar namlarile maaş alıyorlardı, lâkin sonradan müdür namını alarak her ay maaş alır mahiyetini aldılar. Bunların maaşları 1847 senesinde şu şekilde idi:

Tuzla, Limasol, Evdim, Gilan, Piskopu müdürleri 500 akçe, diğerleri ise 250 akçe alıyorlar ve yekûn 3500 akçe tutuyordu (4).

Bu şekilde olan değişiklik bugün de hemen aynen devam etmektedir. Bu şekli idare 1878 de adanın muvakkaten İngilizlere terkine kadar devam etti.

MÜLKÎ TAKSİMAT:

Kıbrıs mülkî taksimata tabi tutularak merkezi idaresi olan Lefkoşadan başka 16 kazaya ayrılmıştı. Bu kazalar: Tuzla, Limasol, Piskopu, Gilan, Evdim, Mağosa, Karpas, Dağ, Baf, Kukla, Hırsofu, Lefçe, Morfo, Mesarya ve Girne idi. Kazalar nahiyele ve nahiyelede kariye ve köylere münkasem idiler (5).

Mülkî taksimatın kazalara ayrılması isminin ifade edeceği veçhile buralarda kadılar bulunuyordu. Kadıların imparatorluk teşkilâtında ehemmiyetleri büyüktü. Bunlar yalnız şer'i işlerle meşgul olmuyorlar, o işler ka-

1) C.U.T. S. 249

2) C.U.T. S. 250, 252

3) C.U.T. S. 241

4) Takdim olunan mazbatalar ve arızalar S. 125

5) Takdim olunan mazbatalardan aldığım fotoğrafı kopya 3, C.U.T. S. 26

dar idarî işlerle de uğraşıyorlardı. Beylerbeyi ve sancak beylerinin en büyük yardımcıları mahiyetinde idiler.

Kadınların her birinin şer'î işlerle meşgul oldukları mahkemei şer'iyeleri mevcut idi. Mahkemei şer'iyeler bugün mevcut olmadığı gibi eski zamandaki mahiyetleri de muahhar zamanlardan daha başka idi. Bu mahkemelerde en basit hukuk davaları (1) rüyet edildiği gibi ceza davaları da rüyet ediliyor ve hükümler veriliyordu. Halbuki son zamanlarda mahkemei şer'iyelerin salâhiyetleri yalnız izdivaç, talâk, nafaka ve miras meselelerini rüyet etmekte. Şer'î mahkemelerin ceza olarak idam verdikleri zaman mak-tulün varisleri diyetini alarak katili af edebilirlerdi (3). Kadılar Rumeli kazaskeri tarafından tayin edilirdi (4). Bundan maada kassamı askerî diye de diğer bir kadı tayin olunurdu ki bu da Rumeli kazaskeri tarafından tayin edilirdi (5). Kassamı askerinin vazifesi ise ölen askeri efradın (hükümet işi ile alâkası olan) bıraktıkları mal ve eşyalarını vereseleri beyninde taksim etmek ve resmi kısmet namile alacağı vergiyi ve buna mümasil askerî resimleri toplayarak kazaskere göndermekti. Yerli kassamları azil ve nasb etmek te salâhiyeti dahilinde idi (6). Kadınların yevmiyeleri hakkında bir fikir edinebilmek için elimde bulunan vesikalara göz atacak olursak Tuzla kadısının yevmiyesinin 80 akçe olduğu görülür (7).

Baf sancağı öşrü ve bahçe resimleri ile 24 köyün vereceği paralar Baf ve Evdim kadınlarına, keza Karpas ta 7 köyün hasılatı, Mağosa ve Karpas kadınlarına aitti (8). Kadılardan mada bugün de olduğu gibi müftü mevcut idi. Müftüyü şeyhülislâmın inhasile Rumeli kazaskeri tayin ederdi. Müfti her hangi şer'î bir meselede fetva vermekle mükellefti. Bunun idarede faal rolü mevcut değildi (9).

1) Defter 1 S. 25, 30, 47. Ravzatülebrar, AliS,394

2) Defter 1 S. 17, 21

3) Defter 1 S. 47

4) Defter 1 S. 191, Defter 2 S. 17, 74

5) Defter 1. S. 191, 96

6) Defter 1. S. 191

7) Defter 1. S. 101

8) C.U.T. S. 25

9) Takdim olunan mazbatalar S. 17

Bir Müftü vefat edip yeri münhal olduğu zaman memleketin ülema ve ehalisi bu mevkie lâyük olanlarından birisini inha ederler ve beylerbeyi veya vali tarafından bunu şeyhülislâma arzederler ve tayinini rica ederler. Şeyhülislâm efendi muvafık görürse inha edilen zatin tayinini kazaskere yaptırtırdı (1). Müftiler adli ve şer'i işlerle uğraşmazlarken kadıların en mühim vazifesi adâleti temin etmektir. Bunun için her kadının riyasetinde şer'i mahkeme inikad ederdi. Bütün kadıların hepsinin fevkinde Lefkoşa kadılığı idi.

Bu kadının diğer kadıların muamelelerini ve devlete ait işleri teftiş salâhiyeti vardı. Bunun için Lefkoşa kadıları en mutemed kimselerden seçilirdi (2). Bunlardan mada her hangi yolsuz bir hareket vukuunda reaya hükümdar arzihâl gönderir, Hükümdar da İstanbuldan çok itimat ettiği kimselerden birisini gönderip umumî vaziyeti teftiş ettirirdi (3). Bu suretle işler intizam dahilinde ve adilâne tedvir edilirdi. Şer'i mahkemelerdeki kanunlar mahkemelerin de isminden anlaşılacağı veçhile şer'i kanunlardı. Hristiyanların dinî meseleleri, kiliseye olan vasiyetleri buna mümasil işleri kendi kanunları ile halledilirdi (4). Seyyit ve şeriflerin tecziyesi de Türkiyede olduğu gibi nakibüleşrafa aitti (5),

19 uncu asırda köylerde vergilerin toplanmasından mesul olan muhtarları görüyoruz (6).

MÜLKÎ TAKSİMAT

Erazi:

Osmanlı imparatorluğu esas teşkilâtında fethedilen yerlerin arazisi hükümdarın malıdır Bunun için Kıbrıs fethedildiği zaman ekilebilen yeya hâli

1) Takdim olunan mazbatalar S. 17

2) Defter 1 S. 100

3) Defter 6 S. 163, mühimme 36 S. 139

4) Kıbrıs başpiskoposluk hazinesi evrakındaki 5 ferman

5) Defter 5 S. 73

6) C.U.T. S. 241

olan bütün arazi hükümdarın malı yani arazii emiriye veya arazii miriye namile hükümdara ait bulunuyordu. Yerli hiristiyanların evleri, dükkân ve bahçeleri şahsî mülkleri addediliyordu. Lâkin, ellerinde bulunan arazi hükümdara ait oluyordu. Bu araziye hükümdar hiristiyan reayanın işletmesine müsaade ediyor, Fakat varidatın öşrünü hükümdarın tayin ettiği zevate vermeğe mecbur tutuluyordu (1). Yani arazi timar, ziamet ve has diye üç kısma ayrılmış bulunuyordu:

Timar : 2000 den 19 999 akçe iradı olan (2)

Ziamet: 20 000 den 999 999 » » (3)

Has : 999 999 dan namütenahî (4)

Timar tevcihi beylerbeyinin salâhiyeti dahilinde idi (5). Feth senesinde Kıbrısın muhafaza ve müdafaası çok mühim olduğu için timar sahiplerinin adada oturmalarını ehemmiyetli ve lâzım gören hükümdar mahlûl timarların Kıbrısta oturarak müdafaada hazır bulunacaklara verilmesini arzu ediyordu (6). Beylerbeyi 499 999 a kadar olan timarları doğrudan doğruya tevcih edip beratlarını verebilirdi. Fakat 5 000 den yukarı iradı olan timarların beratları hükümdar tarafından verilmek lâzımdı (7). Timar sahipleri 30 000 ve ziamet sahipleri 50 000 akçeye mukabil harbe birer cebeli götürmek mecburiyetinde idiler (8).

İptida arazi satılamazdı, çünkü miri idi. Muahharen teşkilâtın bozulmasile araziye hükümdar reayaya sattı ve reaya da mülkü olan araziye satmak veya icar etmek hakkına malik oldu (9). Timar tevcihatı normal vaziyette devam ederken kuvvetli teşkilâtın temin ettiği askerî kuvvet te mükemmeldi. Muahharen bu teşkilâtın bozularak 17 inci asır iptidalarında timar

1) C. U. T. S. 21, Türk tarihinin ana hatları, Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtı seri 11 No. 22 S. 28-29

2) T.T.A.H. Osmanlı imparatorluğu teşkilâtı seri 11 S. 33

3) « « « « « S. 36-35

4) « « « « « S. 36

5) Mühimme 16 S. 185, 346, mühimme 27 S. 50, mühimme 29 S. 179

6) Mühimme 16 S. 185

7) Mühimme 16 S. 346

8) C.U.T. S. 23

9) Defter 1 S. 28 ; mühimme 16 S. 159

lâyık olan kimselere verilmeyip çok para veren kimselere tevcih edilmeğe başlanınca iş çığrından çıkmış oluyordu. Hattâ o dereceye kadar varmıştı ki beylerbeyilikten mazul olan kimseler Kıbrısta çiftlik ve saire sahib olarak reayaya türlü türlü zulüm ve fena hareketler yapmıya kadar varmışlardı (1). Bunun önüne geçmek için hükümdarın şiddetli emirleri 17 inci asır mühimme defterlerinde sık sık görülmektedir (2). Timar tevcihatının yanlış olmaması için timar defterdarının tuttuğu timar defterini mukabeleci esas ana defter kayıtlarıyla karşılaştırırdı (3). Timarlar için verilen bilcümle beratlar hükümdarların vefat veya hal'i ile tecdit edilir ve bir miktar tecdidi berat parası verilirdi (4). Bu suretle tecdit edilmeyen beratlar muteber olmazdı. Kıbrısta timar ve ziametten başka hükümdar annelerinin ve şehzadelerin hasları bulunurdu. Hasların iradını hükümdar tarafından gönderilen voyvoda toplardı (5).

Bu kadar muntazam bir şekilde idarî ve mülkî kısımlara ayrılan Kıbrıs'ın inzibatî bakımdan da iyi bir teşkilâta malik bulunması tabii idi. Bu hususta memlekette zaptiye teşkilâtına lüzûm görülmüş ve zaptiye ismile başlayan bu teşkilât aynı isimle polis teşkilâtı şeklinde devam edegelmektedir. Zaptiye teâkilâtına ilk defa olarak bir isim halinde [hicrî 983] milâdî 1575 te tesadüf ederiz (6).

Polislerin kumandanı su başı idi. Su başı timarlı sipahinin amirlerinden birisidir) Bulundukları kasabanın inzibatı ile meşgul oluyordu. Lâkin vaziyeti tenvir edecek malûmata ancak 1847 de her kazada 10-15 şer zaptiye bulunduğunu fakat bunların inzibatı temine muvaffak olamadıklarından dolayı kır serdarı idaresinde süvari jandarma ihdas edimesinin lüzumuna dair hükümdara gönderilen ârizada - tesadüf ederiz. (7) Bu vesikaya göre üç yerde tesis edilecek olan kır zabıtlığının ikisinin maiyetine 15 şer ve birinin maiyetine 10 kişiden ceman 40 süvari jandarma verilerek adanın

1) Mühimme 75 S. 254

2) Mühimme 75 S. 254

3) Defter 1 S. 87

4) Defter 18 S. 14

5) « 4 S. 14, 176

6) Mühimme 27 S. 53 «... Kara Hüseyin Tuzla nam mahallin yaptiye tayin olunup vardıkta reayanın müft ve meccanen yem ve yemeklerin alup nice zulüm ve teaddi...»

7) Defter 3 S. 135

asayişinin ve inzibatının daha iyi temin edilmesi imkânı olacağını kaydediyorlar (1). Fakat 16 ıncı asıra doğru tesadüf ettiğim vesikalarda gördüğüm Asesbaşı tabiri jandarma teşkilâtının daha evvelden mevcut olduğunu teyid eder (2). Zaptiye, tahsildar, muhtar ve yazıcıların maaşları vergiye inzimam suretile Kıbrıs hazinesinden veriliyordu (3).

Kıbrıs'ın asayiş ve inzibatını temin etmek ne kadar mühimse müdafaa ve muhafazasını temin etmek şüphesiz ki daha mühim ve elzemdi. Bunun için Mustafa paşa fetihten sonra Kıbrısta mükemmel bir askerî teşkilât yaparak adanın merkezi olan Lefkoşa da dahil olmak üzere 10 000 Yeniçeri (4). 1 Yeniçeri ağası, kul kethüdası, 4 ağa, 28 çorbacı ki bunların 14 ü yayabaşı idi (5). Yeniçerilerin mevacibleri her birine 12 000 akçeden ceman 120 000 akçe idi (6). Bu para Kıbrıs ceziresi hazinesinden ödenirdi (7). Yeniçeri neferleri sınıflarına göre maaş alıyorlardı. Bunlardan Kıbrısta yazılan kul kardeşlerinden :

300 atlı nefer	7 şer akçe	
200 piyade nefer	5	«
100 piyade nefer	4	«
300 piyade nefer	3	« (8)

Bunlardan birisi öldüğü zaman maaşlarının bir akçesi hazineye zaptolunur, diğer bir akçesi ocakta taksim edilirdi. Lâkin sonraları hazineye zaptolunan bir akçenin askeri teşvik için iyi nişan atanlara verilmesini arzu eden Yeniçeri ağası hükümdara arz göndererek muvafakatini aldı ve bu suretle askerleri talime teşvik etmiş oldu (9).

Yeniçerilerin 1579 senesinde 1200 olduklarını görüyoruz. Bu ise beylerbeyilerin fazla Yeniçeri kaydetmesindendir. Fakat hükümdar buna kati-

1) Takdim olunan mazbatalar S. 15 - 16

2) Defter 3 S. 156

3) Takdim olunan mazbatalar S. 126

4) C.U.T. S. 22, mühimme 22. S. 84; mühimme 36 S. 104

5) C.U.T. S. 22.

6) Mühimme 18 S. 17, C.U.T. S. 24

7) « 23 S. 19; « S. 24

8) « 23 S. 27 - 28

9) « 23 S. 28

yen razı olmayarak mikdarları 1000 i buluncaya kadar mahlûl gediklerin kimseye verimemesini ve binaenaleyh matlûp olan miktarın 1000 olduğuna dair kat'î hükümleri vardır (1).

Yeniçeri ve askerî teşkilât İstanbulda olan teşkilâtın aynıdır. İstanbulda nasıl cemaat ortaları, ağa bölüklüleri, sipahi, azablar, gönüllüler, topçular, tüfekçiler ve hisar erleri varsa Kıbrısta da aynı isimlere ve teşkilâta rastgeliyoruz (2). Nasıl Yeniçeriler İstanbulda talimhanelerde talim yapmakla mükellefseler, Kıbrıs Yeniçerileri de bizzat beylerbeyinin kontrolü altında ata binmek, tüfek atmak ve buna mümasil talimler yapmakla mükelleftirler (3). Yeniçeri çavuşları eskiliğine göre maaş alırlardı. Münhal olan çavuşlukların Kıbrısta mütemekkin olanlara verilerek askerin dağılmaması temin ediliyordu (4). Askerlikte vergi ve cizye verilmediğinden dolayı bazı hristiyanlar zahiren müslüman olarak Yeniçeri kaydediliyorlar ve bundan sonra düşmanlarla birleşerek memlekete hiyanet ediyorlardı. Buna mani olmak için hükümdar yerli hristiyanlardan Yeniçeri kaydetmeyip Anadolu'nun Sivas, Kayseri v.s. şehirleri halkının kaydedimesini emretti (5). Yeniçerilerin vefatlarında bazan hükümdar kul tayfasından tayin eder (6). Bazan da beylerbeyi Anadolu'nun sivas v.s. yerlerindeki Türklerden tayin ederdi (7) 1573 de idare adamlarının adil oldukları bir devirde Yeniçeri bölükbaşları v.s. gibi eşhasın tayini Kıbrıs beylerbeyisinin salâhiyeti dahilinde idi (8). Yeniçerilerin tecziyeleri ağalarına aitti. Her hangi bir kabahat veya cürüm işledikleri vakit mensup oldukları ağa kendilerini tecziye eder, hariçten kimse müdahale edemezdi (9).

Yeniçeriler hizmet ettikten sonra isterlerse ve zamanları gelmiş ise timara çıkarlardı (10). Bu suretle askerlik hizmetini bitiren kimse istirahat

1) « 36 S. 104

2) Defter 1 S. 3, 8, 12, 14, 15, 16, 31, 73, 330; mühimme 19 S. 191

3) Mühimme 19 S. 191

4) « 21 S. 154

5) « 75 S. 172

6) « 23 S. 19

7) « 21 S. 21

8) « 22 S. 84

9) « 22 S. 84

10) « 73 S. 383, 353

edebiliyor ve bu istirahate liyakat kesbetmek için vazifesini ihmal etmiyordu. Kıbrıs Yeniçeri kethüdalarına 33 000, kethüda yerine 10 000, başçavuş ve mühürüne 15 000, yaya başlarına 20 000, bölük başlarına 8000, cemaat kethüdalarına 8000, süvari neferata 6000, piyade neferata 5000 (1) Seyis ağalarına ve ziyade ulûfesi olanlara umumen sülûsan üzere timar veriliyordu. Yeniçerilerden birisi vefat ettiği zan kalan mirası kassam askerî (2) namile tayin edilmiş bir kadı taksim eder ve resmi kısmet diye bir vergi alırdı (3).

Azablar hafif piyade ve gönüllüler hafif süvaridirler. Bunlar da iptidaları halk tarafından yedirilip geydirilirlerse de muahharan hükümdarın hazinesinden ve yahut ayalet hazinesinden ulûfe alır muvazzaf askerî bir sınıf oldular. Ulûfe almadıkları zamanlarda harp zamanı lâzım oldukları vakit harbe iştirâk ederler ve harpten sonra terhis edilirlerdi. Bunların ağaları ve sairesi vardı (4). Hisar erleri ise kale muhafazasında bulunan askerlerdi. Deniz hizmetile mükellef askerler de vardı (5). Kalelerin amiri ve mesulü kale dizdarı idi. Bu kaleler: Lefkoşa, Magosa, Larnaka, Baf, Girne ve Limasol idi (6). İbtidaları vazifelerini çok iyi benimseyen dizdarlar zamanında kaleler bir saat gibi muntazam işliyor, isyan ve hapisten, menfadan salıvermek gibi bayağı hareketler görülmüyordu. Vaktaki dizdarlar rüşvet ve saireye tama ederek hapisleri ve katilleri salıvermeğe başladılar, iş biraz sarsıldı (7). Hükümdar derhal kadılara ve beylerbeylere gönderdiği şiddetli emirlerle bunun önüne geçmeğe çalıştı,

Sahillerin muhafazası için sahildeki her kazada birer kaptan bulunuyordu. Bunların maiyetine azap, gönüllü ve hisar erleri verilerek sahilleri muhafaza ettiriyordu. Kaptanın sâlyanesi 100 000 akçe idi. Dizdar ve azap ağasını yevmiyeleri 20 şer akçe idi (8). Bunların sâlyaneleri Kıbrıs cezire-

1) Anonim elyazma S, 10 (XVI ncı asır sonlarında)

2) Defter 1 S. 96, 191

3) « 1 S. 96, 191

4) Osmanlı imparatorluğu teşkilâtı seri 11 S. 84 - 86

5) Defter 1 S. 330

6) C.U.T. S. 26, mühimme 12 S, 487, mühimme 18 S. 128, defter 1 S. 148 defter 2 S. 60

7) Mühimme 12 S. 487

8) Mühimme 16 S. 47, 346

sinin hazinesinden verilirdi (1). Kıbrısta bulunan asker büyük harp vukuunda hükümdar tarafından harbe çağrılırdı. Çağrılan asker kısımları: bölük halkı, cebeci, topçu ve Yeniçeriler idi. Bunlardan hiç bir kimsenin ayaletlerde kalmasına müsaade edilemezdi. Çünkü hükümdarın maiyet ve muhafaza askeri idiler (2).

İSYANLAR

XVII inci asırda imparatorluk teşkilâtının sarsıldığı zamanlarda idi ki mahallî hristiyanların ve hariçten gönderilen casusların propagandaları mevkilerini ve menfaatlerini takdir edemeyecek kadar küçülen bazı askerleri isyana teşvik ederek valiye karşı kılıç çekecek ve ağaları ile bazı alaybeylerini öldürtecek kadar ileri gitmişti

Bir aralık bunların üzerine silâhşör Frenk Mehmed bey gönderilmiş, isyanları bastırılmış ve isyan edecek olurlarsa hükümdara 50 000 altın verecekler ve 30 kişinin de başlarını göndereceklerdi. Bu suretle kararlaştırılan muahede, Lefkoşada bir taş üzerine hak edilerek dikilmişti. Fakat enerjik kimseleri çekemiyenler her zaman olduğu gibi o zaman da Mehmed beyi çekemediler ve kalttettirdiler. Veziri âzam İbrahim paşadan müsaade alarak muahede taşını yıktılar, ve tekrar isyan ettiler 1685 (3). Bunların başına geçen Boyacıoğlu Ahmed Kıbrısa hakim olmağa başladı; ve kadırlıklara kendine sadık adamları gönderdi. Bunu haber alan hükümdar tenkili için Çolak Mehmed paşayı mühim bir kuvvetle gönderdi ise de Mehmed paşa buna muvaffak olamıyarak Kubadoğlu çiftliğine çekilmeğe mecbur

1) Mühimme 16 S. 346

2) Defter 1 S. 333; defter 4 S. 323, mühimme 21 S. 92

3) Tarihi Raşid C. II S. 151.-152 (Raşid tarihi bu isyanı H. 1097 M. 1685 tarihinde kaydeder. Halbuki C.U.T. S. 32 de 1680-1091 kaydeder. Ben de 1685 alıyorum. Çünkü vak'anüvis tarihidir.

kaldı (1). Bunun üzerine hükûmet Cuhutoğlu Halebli Ahmed paşayı tenkile memur etti (2).

Halebli Ahmed paşanın geldiğini anlıyan Boyacıoğlu Lefkoşa kalesinin kapılarını kapatıp top ve tüfeklerle müdafaaya hazırlandı. Paşa bu vaziyeti görünce Değirmenlikte ordugâh kurarak Boyacıoğluna itaat teklif etti. Lâkin Boyacıoğlu itaat etmeyiz, harbe hazırız cevabını verince paşa su yollarını kapattı, un değirmenlerini zaptetti (3). Bu çok yerinde bir tedbirdi. Çünkü kaledeki halk ekmek yapmak için unu her gün değirmenlerden tedarik ederlerdi. Bu vaziyet karşısında aç ve susuz kalacaklarını anlayanlar geceleyin bir yolunu bularak kaleden çıkıyoe ve paşaya iltica ediyorlardı. Kaçanların adedi her gün fazlalayıyordu. Elebaşlarının yakalanması için bütün iskelelere zabıtlar tayin edildi; ve takip ettirildi. Nihayet bunlar yakalanarak idam edildi (4). Boyacıoğlunun idam edilmemesi için uğraşan bir Fransız kadınının çok para vermeğe teşebbüsü (5) ecnebilerin ne kadar müessir bir surette imparatorluğun bünyesine kundak soktuğunu gösterir. Boyacıoğlu isyanını bastıran, imparatorluğun bir yarasını tedavi eden Cuhutoğlu Ahmed paşa da mükâfatını tezvîratın önünde boyun eğmekle ödedi (6). Yerine başka birisi gönderilerek idareye devam edildi. Lâkin biraz evel Kıbrısın asayişinin ihlâl edilmesinde ecnebilerin müessir olduğunu kaydetmiş olduğum gibi bu hususta bilhassa durmak isteyişim bütün isyanlarda bunların parmağını gördüğümünden dolayıdır. Fakat Avrupalı ve Kıbrısın Türk olmıyan müverrihleri Türklerin haksız olarak hiristiyan kanı döktüklerini yüzleri kızarmadan söylerler ve yazarlar. Söylerler diyorum, çünkü bizzat muhatap olmuşumdur. Bunun için tetkikatım esnasında bu noktaya çok ehemmiyet verdim. Tesbit etmeğe muvaffak oldum ki: Kıbrısın Osmanlılar eline geçtiği 1571 senesindeuberi yerli hiristiyanlar hariçten kendilerine dost aramak istemişler ve memleketi fesade vermeğe çalışmışlardı. Fakat kuvvetli zamanlarda bunlar seslerini çıkaramamışlar ve iradeli

(1) C.U.T. S. 32

(2) Raşid C. II. S. 105 - 106

(3) Raşid » S. 152 - 153

(4) Raşid » S. 153

(5) C.U.T. S. 32

(6) Tarihi Raşid C. II S. 153, mühimme 100 S. 133

durendiş beylerbeylerin ellerinde cezalarını görmüşlerdir (1). Fransızlar ve Ruslar Kıbrıs misyonerler göndererek halkı ifsad etmeye çok uğraşmışlardı (2), En nihayet muvaffak olmuşlar ve muhassıl Çil Osmanı öldürmüşlerdir. Gariptirki vak'ayı kaydeden kaydeden Luke ki «Cyprus under the Turks» ün müellifidir. Şöyle yazıyor: «1764 de muhassıl Çil Osman (silâhtar Osman) ağa Kıbrıs valiliğine tayin olundu. Vermiş olduğu rüşveti fazlasile çıkarmak isteyen Çil Osman reayayı çok sıkıştırdı ve vermedikleri takdirde manastırların paralarını alacağını söyledi... (3) Papaslar mutad olduğu üzere daima az vergi vermek, nüfusu az gösterme, cizyenin fazlalığından şikâyet etmek suretile sultana mü'acaat ederek bir heyet ve bir arıza gönderdiler. Bu suretle Çil Osmanı tehdit edici bir ferman almağa muvaffak oldular. Ferman çuhadar Mehmed ile gönderilmişti. Bu fermanı mahkemei şer'iyede Çil Osman okuyacak ve halka zulüm etmekten tevekki edecekti. Çil Osman bu meselenin sonunun iyi gelmiyeceğini anlıyarak sarayında döşemenin altında boş bir oda hazırlattı. Bu odaya peskaposlar ve saireyi toplıyarak ne diye şikâyet ettiklerini sormağa başladı. Fakat tam bu sırada döşeme çökerek herkes çukura yuvarlandı, ve tavan da üzerlerine yıkıldı. Bir kısmı yaralandı, bir kısmı ise güçhal ile kurtulabildiler. Bunu gören halk saraya hücum ettiler; Lâkin kapı kapanmıştı. Kapının zorlandığı görülünce silâhla müdafaa edilmişse de halk aldırış etmiyerek kapıya ateş verdi ve içeri girerek Osmanı ve 18 arkadaşını katl ve mali miriyi yağma ettiler (4). Şehir altüst olmuş, zenginler evlerine kapanmışlar. Kadı herkesin dağılmasını hükümdar namına rica etti ve maktûl müsellim ile arkadaşlarının gömülmesini emretti (5). Geceleyin ülema ve ağalar toplanarak muvakkat bir idareci tayinini ve hühümete Kıbrıs halkının tamamiyle asi olmadığını bildirmek için düşündüler. Çünkü hükümdar mümessilinin öldürülmesi ve hazinesinin yağma edilerek sarayın yakılması mühim bir mesele idi. Bunda katilleri haklı çıkarmak çok müşküldü. Hükümdar Mustafa

1) Mühimme 10 S. 203

2) Mühimme 112 S. 378, mühimme 119 S. 310

3) C.U.T. S. 39 - 40

4) Defter 18 S. 73 - 74; C.U.T. S. 40 - 43

5) C.U.T. S. 43

III Hafız efendiyi murahhas olarak gönderdi (1). Fekat biraz sonra da bir müfettiş ve kapıcıbaşı genderdi. Bunlar vaziyeti tahkik ve tetkik edecekler ve müsellimin diyetini alacaklardı. Müfettiş sarayın yapılması için paranın toplanmasına karar verdiler (2).

Bu paranın temini ve yağma edilen eşyanın iadesini 4 piskapos teahhüt ve tekeffül ettiler (3). Fakat iş bu kadarla halledilmiş olmuyordu. Hafız efendi saray inşası ve yağma edilen eşyanın alınması için lâzımgelen parayı toplamak mecburiyetinde bulunuyordu. Parayı halka taksim etmek ve o suretle tahsil etmek yoluna giden Hafız efendi bu meblağın 2/3'nin Rumlar ve 1/3'nin Türkler tarafından verilmesini kararlaştırdı. Alaybeyi Mustafa Kubat oğlu Türklerin hissesine düşen parayı toplamakla mükellef bulunuyordu. Bunun için köylere adamlar göndermişti. Fakat haricî unsurlar yine işi karıştırmaya başladılar ve Hafız efendinin lüzumundan fazla para tahsil edeceğinden bahsederek parayı verdirmemekte önyak oldular. Esasen hristiyanların yaptıkları bir isyanın tazminatının kısmen Türklere yükletilmesi de Türkleri kuşkulandırmıyordu. Bundan dolayı 1765 te para tahsil eden tahsildarları ölümle tehdit ettiler ve 300 Mesaryalı ve Mağosalı Türk Kitoryada toplandılar. Lefkoşaya un sevkedenden değirmenleri tuttular. Bu hareketleriyle valiye, ağalara vergi vermiyeceklerini göstereceklerdi.

Şehir halkı bu vaziyetten kurktular ve üzerlerine sipahiler ile Yeniçeriler sevk edildi de bunların parayı vermiyecekleri anlaşıldı. Hükûmet bunlara birşey yapmadı ve zaaf gösterdi. Bununla beraber Hafız efendinin parayı toplaması lâzımdı; Çünkü borç para verenler artık paralarının iadesini istiyor ve diğer taraftan da hükûmete kendisini ve halkın tabiiyetini göstermek mecburiyetinde bulunuyordu (4) Halbuki kalk arasında dedikodular artmıştı. O suretle ki asiler Hafız efendinin aleyhlerinde olduğunu zannettiler ve ne olursa olsun her ihtimale karşı bir kale elde etmeğe karar verdiler. 27 temmuzda Girne kazasında Mirtuda olan S. Pantelemon panayırında asiler müstahkem bir kalenin dizdarı olan Halili buldular ve kendisini müsellim tayin ettireceklerini söyleyerek ikna ettiler. Halil bunların

1) C.U.T. S. 44

2) " S. 45 - 46

3) Defter 18 S. 74

4) C.U.T. S. 47

sözüne inanarak derhal isyan etti ve arkasına birçok kimseler topladı. Asıların 2000 den fazla olduğu anlaşıyor (1). Halil bunların bazısını kâhya kumandan ve saire tayin ederek bir nevi hükûmet kurdu ve köylere haberler göndererek her kim olursa olsun kendis ne itaat etmezse evlerini yakacağını ve emlakini yağma edeceğini bildirdi (2).

Muhasara için lâzım gelen barut ve zahireyi almak için istenilen parayı toplamak için bulukbaşıları ve bayraktarları köylere göndermişti (3). Paraları vermiyen bazı köyler yakılmışlardı. Maiyetine topladığı askerlere güvenen asi dizdar Lefkoşaya haber göndererek fenalıkların müsebbibi olan 4 ağayı istedi. Bundan mada 4 tane de başpapas istemişti. Bunlardan alacağı tavsiyelerle müsellim olacağını zannediyordu. Halilin bu cesareti Lefkoşalıları ve müsellimi korkutmuştu. İsyan yayılmış, Lefkoşalılar açlığa düşmüşle. di. Açlık köylüleri de itaatsizliğe sevketmeğe başladı. Başpapaslar hükûmetin gizli emirlerle adayı terketmeğe mecbur kalmışlardı. Başpapas Paisios 18 ağustosta Baf sahillerinden kaçarak İstanbula gitti. Baf başpapası Chrysanthos ile Girne başpapası Chrysanthos beraberlerdi. Halil toplanıle çe büyük bir kuvvet ile Dikomoya kadar geldi (4). Şayet ağalar teslim edilmezse Lefkoşayı tahrip edeceğini bildirdi. Korkak şehirliler iç kaleye çekildiler. Yapılan bir anlaşma ile isyan geriye döndü (5). Şehirli-lerin kendisinden korktuğunu gören Halil II ci kânunda şehre yürüdü. Asker ve topçularile Lefkoşanın 10 dakikalık mesafesinde bulunan Ayparaski tepelerinde mevki alarak şehre mermi yağdırmağa başladı. Şehri o suretle muhasara etmişti ki dışarıya çıkmak ve içeriye girmek imkânsızdı. Şehirde un bitmiş ve yiyecek birşey kalmamıştı.

İstanbul hükûmeti isyanı haber almışsa da yerlilerin bunu bastırabileceğini zannederek ehemmiyet vermemiş ve asker göndermemişti. Vaktaki kaçan başpapaslar işin vehametini anlatmışlar. Hükümdar firkate kaptanı İbrahim beyi 2 karavel ve teçhizatıle, bahrî kalyonlar kaptanı Maliki, Hacı

1) Defter 19 S. 11 C.U.T. S. 49 da bu mikdar 5000 ve tarihi vasıf S. 276 da da 2000 kayıtlıdır.

2) C.U.T. S. 48

3) Defter 19 S. 11.

4) Defter 19 S. 11 ; C.U.T. S. 50 ; 1 numaralı fotoğraf

5) C.U.T. S. 49 - 50

Mehmed kaptanı (1) memur etti. İbrahim bey Limasola çıktığı zaman isyanın vahimleştiğini gördü ve bunu kurnazlıkla bastırmağa çalıştı. Süleyman efendinin Kıbrıs muhassıl tayin olunduğu saklanarak (2) Hafız efendinin vaziyetini tetkik etmeğe geldiğini ve neticede Halili vali tayin edeceğini bildirdiler. Başpapaslar da Halile hediyeler falan göndererek kandırdılar. Bunun üzerine Halil salimen Lefkoşaya dönebileceklerini bildirdi. Birkaç gün sonra Süleyman efendi Girneye vasil oldu ve Halile Hafız Efendinin Türklerden niçin ve nasıl para istediğini tabkike geldiğini, neticede kendisini vali yapacağını söyledi. Bu suretle asileri kandırarak Lefkoşaya kadar geldi. Orada İbrahim bey yerlilerle konuştuktan sonra isyanın yalnız başına bastırılmasının güç olduğunu anlayınca derhal İstanbul hükûmetine bildirdi (3). Hükûmet derhal Teke sancağı mutasarrıfı Ahmed paşaya (4) Silifgeli Güllüoğlu Mustafa, Antakya alaybeyi Cafer paşaya maiyetleri ve tam teçhizat ile Kıbrıs geçerek isyanı bastırmağa yardım etmeleri emir edildi (5). Bunlar oraya vasil olmadan Hafız efendi azledilmiş ve Süleyman efendi vali ilân olunmuştu.

Bunu gören asi kandırıldığından dolayı kızarak 1 haziranda tekrar harekete geçti ve Mandiyada bir ordugâh kurdu. Bu tuzaktan dolayı şehri yakmayı ve sekeneyi tamamilen katletmeyi kararlaştırdı. Süleyman bu vaziyet karşısında titremeğe başladı ve hristiyanlarla Türklerden mürekkep bir muhafız kıt'asının iç kale etrafında beklemelerini emretti. Hayatının tehlikeye girmesinde başpapasların bir parmağı olduğunu daha evvelki tecrübelerinden bilen Süleyman efendi papasların sarayda yatmalarını emretti ve böyle hareket edildi (6). Halil gece gündüz saraya ateş etti. Şehirliler mukabele etmişlerse de bir şey çıkmadı. 10-12 gün sonra 2000 kişilik kuvvetle Ahmed paşa vasil oldu. Halil derhal muhasarayı kaldırdı, Değirmenliğe çekildi; fakat burada da tutunamıyarak, 3 topunu bırakarak, 60 tan

1) Defter 19 S. 11; 1 numaralı fotoğraf; Ç.U.T. S. 50

2) Defter 19 S. 5, 6, 11, 12, 13

3) Tarihi Vasıf s. 276; defter 19 s. 5; C.U.T s. 51

4) Dahiliye 8476

5) Defter 19 s. 5 tarihi Vasıf s. 277; D.U.T. s. 51; dahiliye 8476

6) C.U.T. s. 52

fazla maiyetile muhkem Girne kalesine çekildi (1). Ahmed paşa Lefkoşaya vasil oldu. Mustafa ve Cafer beylerle birlikte Girneye hareket etti. İbrahim bey de denizden Girneye gelmiş ve muharebe etmeğe başlamıştı. Bu müddet zarfında Girne limanına hiçbir ecnebi gemisinin girmesine müsaade edilmişken, Fransız konsolosunun bir Fransız gemisinin Girne limanına girmesine ısrar etmesindeki maksad dizdara yardım etmektir ve bu sebeptendir ki isyan bu kadar uzun sürmüştü (2).

Halil 42 gün muhasara edildi. Kalede açlık başladı. Herkes kaçmağa başlayınca bir kısmı denizde boğuldu; bir kısmı da yakalandı. Bu meyanda dizdar Halil de yakalanarak idam edildi ve kafası da İstanbul'a gönderildi (3). Kaçanların yakalanmayanlarını tutup teslim etmek ve bir daha isyan etmemek şartile birbirine kefil olmayı kabul ettiler (4).

Dizdar Halilin kardeşinin de Kıbrıs'tan ihraç edilmesine dair hükümdardan emir sadır oldu. Halkın birbirine kefil olmasına de daha evvel dikilen bir muahede taşın tekrar dikildi (5). Dikilen bu taşın çürümeğe yüz tutan bir arslan heykelinin altına konan balçık bir ayaktan başka birşey değildi. Ancak zaaf sembolü idi. İmparatorluk artık çökmeğe yüz tutmuş, vicdanlar bozulmuş ve kanunlar oyuncak olmuştu. Tabiidir ki bu hal çok süremezdi. İmparatorluğun her tarafında bulunan hristiyanları Ruslar, Fransızlar ve sair Avrupa devletleri nasıl ayaklandırmak istiyorlar, istiklallerini temine sevk ediyorlarsa Kıbrıs'ta da aynı cemiyetin [Megali Etniği Ederiya] faaliyeti bütün şiddetile devam edegelmekte idi. Kıbrıs'ta misyonerlerin XVIII nci asır bidayetindenberi dolaştıklarını ve halkı isyana teşvik ettiklerini görmek ergeç bir hâdisenin patlak vereceğine kanaat getirmeğe kâfi idi (6).

Lâkin bunların hararetli faaliyetleri zamanında Kıbrıs'ta müteyekkiz bir muhassıl olan Mehmedin [Küçük Mehmedin] bunları yakalaması ve başta bizzat başpiskoposu Gibriano bulunduğu halde Baf, Tuzla ve Girne met-

1) Defter 19 s. 11 ; fotograff 1.

2) Defter 19 s. 6

3) 1 numaralı fotografi ; C.U.T. s. 52.

4) Defter 19 s. 13

5) Defter 19 s. 13

6) Mühimme 112 s. 378, mühimme 119 s. 310

röpolitlerinin de iştirakile isyana teşviklerinin sabit olması üzerine hükümdara arz ettirilerek katlettirilmeleri (1) 1821 Avrupada bir top gibi patlamış ve efkârı umumiyeyi Osmanlılar aleyhine çevirmişti. Daha dün e kada intikamlarını almak ümidile başpapasın asıldığı yerde bir ip parçası muhafaza eden yerli hiristiyanlar aynı zamanda Lidra caddesi arkasındaki Faneromen kilisesine yüzü örtülü bir büst koymayı ihmal etmemişler ve [Küçük Mehmed zamanı geçti] gibi darbı meselleri dillerinden düşürmemişlerdi. Esasında isyan için katledilen başpeskaposun katlinin sebeplerini hiristiyan ve Avrupalı sair müellifler başka görüşle tetkik ederler ve derler ki: Muhassıl Mehmed başpeskoposun malını müsadere etmek için hükümdara isyana sebep olacaktır diye ihbar ederek katlettirmiştir.»

Ön sözde ismini zikrettiğim Miriantobulos da başpeskaposun malının müsaderesi için katledildiği kanaatindedir. Yine aynı zat Osmanlıların Kıbrıs verdiği imtiyazatın hayranı olmaktan kendini alamaz. Bugün despothane binası Osmanlıların işgalinden evvel; Venediklilerin idaresinde iken, Venedikliler despothane binasını hiristiyan Rumların ellerinden almışlar ve despotlarını köylere nefyetmişlerdi. Vaktaki Kara Mustafa paşa Lefkoşayı zaptetti; despotu sordu, despotun menfada olduğunu oanlayınca derhal getirterek despotluk mevkiine oturttu. Mali miri olan despgthaneyi kendilerine vakfetti.

Kendilerine despothane ve kilise veren bir hükümdarın sebebsiz olarak despotu yalnız para için katlettirdiğine inanmak ve bunu ileri sürmek kadar gülünç birşey olamaz. Zaten bazı hiristiyan Rum ev ve kiliselerinde yapılan araştırmalarda cephan ve silâh bulunmuştur (2). Böyle birşey olacağını keşfeden hükümdar kale dahilinde bulunan hiristiyanlara muhkem evlerinden çıkarılarak sanat sahiplerinden madasının kale haricinde ikametlerini emretmiştir. (3) Fakat kale haricinde oturacakların da ev ve sairelerini istedikleri gibi satabilmek hakkını tanımıştır. Bu hadiseden sonra buna daha çok ehemmiyet verilmiş ve hiristiyanların sıkı bir kontrol altında bulundurulmasını emretmiştir (4).

1) Mühimme 239 s. 158

2) Mühimme 239 s. 159

3) Mühimme 18 s. 128

4) Mühimme 239 s. 159

Çünkü böyle olmayacak olursa biristiyenler herhangi bir isyan vukunda kale kadar mükkem evlerine kapanarak mevcut silâhlarla askerleri mahvedebilirlerdi. Bndan da istitlâl edilebilir ki muhassıl Mehmed papasları asmamış olsaydı, bu müthiş hazırlıktan sonra kendisi asılmış ve memleket altüst olmuş olacaktı. Çil Osman meselesi buna güzel bir misâl olamaz mı?

SANAYİ ve İLTİZAM

Sanayi dediğim zaman Kıbrısta bu günkü büyük sanayi gibi bir sanayiın bulunmıyacağı tabii görülebilir. Buradaki sanayi ancak yerli ihtiyaçların bir kısmına tekabül edecek mahiyettedir. Bir kısmı ise daha ziyade askerî bakımdan mühim olanlardır. Bunlar meyanında küherçe sanayiini zikredebiliriz (1). Mütebaki sanayiden en mühimmi şeker istihsalidir. Şeker istihsali şeker kamışından yapıldı (2). Şekerhaneler: Baf, Limasol (3), Koloş, Peskopu, Kukla ve Hırsofu (4) da idiler. Şekerhanelerin bir nazırı vardı (5). Şekerhanede çalışacak kimseleri temin etmek için muayyen yerlerdeki reayayı bu hizmetle mükellef kılmışlardır.

Reaya lâzım olduğu zaman bu yerlerdeki halkın şekerhaneye getirilmesi için bir iki kişi gönderilir ve halk toplanarak getirilirdi. Hizmetleri bittikten sonra ellerine tezkere vererek gönderilirlerdi. Fakat muahharan bu intizam bozulmuş ve reaya getirmek için gidenler, rüşvetle muafiyet kâğıdı vermeğe başladılar. Bu defa istihsalât azalmış, halka zulüm başlamıştı, (6). İstihsal edilen şeker'in bir kısmı hükümdarın mutfağına gönderilir-

1) Osmanlılar devrinde Türkiye madenleri (Ahmed Refik) s. 12; mühimme 12 s. 537. mühimme 23 s. 176

2) Mühimme 31 s. 99

3) Mühimme 31 s. 99

4) defter 1 s. 114

5) Mühimme 79 s. 65

6) Mühimme 79 s. 65

di (1). Şeker sanayii kadar ve belki de daha mühim olarak memlehadan tuz çıkarılması vardır. Tuzda şeker istihsalinde tatbik edilen metotla yani muayyen köylerin reayasını bu işle muvazzaf kılmakla yapıldı. Tuz çıkarma zamanı gelince tuzhane mültezimi bu işle meşgul olacak kimseleri getirtir ve tuzu çıkarttırır (2). Şekerde olduğu gibi tuzun da bir kısmı hükümdarın mutfağına tahsis edilirdi (3). Kıbrısın diğer mühim sanayiinden birisi de şarab sanayiidir. İhracatın büyük bir kısmı da şarap ve kumandaryadır (4). Şeker ve tuzdan sonra gelen kısımlar daha ziyade mahallî ihtiyaçlara teka-bül eden iltizamlardır. Bunlar da sabunhane, boyahane, debağhane, mumhane, ve sairedir. Bu sanayiın her birinin muayyen geliri bir kimseye iltizama verilir. Yani hühûmet bu parayı toptan bir kimseden alır ve kendisine o sanayiden gelecek olan iradı toplamak salâhiyet ve beratını verir (5).

İlk zamanlarda iyi idare edilen bu iltizam usulü idarenin bozulmasile halkın ezilmesini intaç etmişti. Sanayi için bu şekilde iltizamlar yapıldığı gibi tütün ziraati için de aynen yapıldı. Tütünün ekilmiş olduğu arazi mahkeme tarafından ölçülür ve resmî dönüm denilen bir vergi alınır. Saniiyen tütün yetiştikten sonra üç kisma ayrılır: Âlâ, evsat, edna.

Bunların âlâ cinsinden 60 akçe

Evsat « 40 »

Edna « 20 »

resmi gümrük alınır (6).

İhracattan bu şekilde resmi gümrük alındığı gibi ithalâtan da alınır, ezcümle kahvenin kilesinden 5 para alındığı gibi (7). Ayrıca bir de ihtisablık denilen belediye teşkilâtı vardı. Bu teşkilât ise şehirlere girecek

1) Mühimme 53 s. 96

2) Defter 1 s. 114

3) Defter 1 s. 101

4) İktisad notları

5) Defter 4 s. 139, defter 1 s. 11, 134, 136, 304, defter 2 s. 943

6) Defter 6 s. 175

7) Defter 15 s. 143, defter 10 s. 132

eşyadan kale kapısından girerken bazı vergiler alırdı ki buna «bacı ebvab» denilirdi. Bu da iltizam idi (1).

Alıcı ile satıcı arasında emniyet temini için eşyaya narh konulurdu (2).

İMAR ve KÜLTÜR

Osmanlı imparatorluğu fethettiği memleketlerde her zaman ve her yerde imar faaliyeti göstermiş ve buraları kale, cami, mescit, tekke, imaret, sebil, çeşme, hastane, hapisane ve medrese gibi sosyal ve kültürel binalarla tezyin etmiştir.

Ticarete ehemmiyet verdiği için han, kervansaray ve saireyi de ihmâl etmemiştir. Aynı faaliyeti Kıbrısta da görmek kabildir. Hemen her mahallede görülen kitabeli çeşmeler, hanlar, hamamlar, cami ve mescitler bunun canlı misâlleri değil midir? Bu gün de kendi isimlerini taşıyan cami, mescit ve surlardan daha kuvvetli delil aramak lâzım mıdır?

Lefkoşa sularının isimleri Arap Ahmed paşa ve Silâhtar, Larnakaanın Ebubekir paşa değil midir? Larnaka suyu 1747 de getirtilmiştir (3). 1572 de Magosa kalesinin tamirini (4) ve 1573 de Baf kalesinin inşasını görüyoruz (5).

Cami, mescit, han, hamam ve buna mümasil içtimaî müesseselerin maalesef kitabeleri bulunmamaktadır. Tekke, cami ve sairenin vakıfları vardı. Kıbrıstaki medreselerin dereceleri musılayı sahn idi (6). Lefkoşada Ayasofya civarında büyük ve küçük medreseler diye maruf olan iki medrese ile Arap Ahmed paşa camii yanındaki diğer bir medrese vardı. Diğer

1) Defter 1 s. 136, defter 4 s. 245

2) Defter 1 s. 240, defter 4 s. 142 - 143

3) C.U.T. s. 69

4) Mühimme 16 s. 18

5) Mühimme 23 s. 176.

6) Defter 16 s. 106

kazalarda da madreseler vardı. Ezcümle Larnakada 8 hücreli ve 1 dershaneli medrese vardı (1). Medreselerde okuyan talebeye ve mütetebbilere lâzım gelen kitapları el altında bulundurmak için Sultan Mahmud II Aya-sofya karşısında; eski büyük medrese ittisalinde olmak üzere bugün de ismile anılan kütüphaneyi inşa ve tesis ettirdi (2). Kıbrısta bir tane mevlevihane mevcuttur ki o da Lefkoşadadır (3).

İmar faaliyetini yalnız yol yapmakla zanneden Avrupalı ve yerli müverrihler Osmanlıların Kıbrısta hiç bir şey yapmıyarak yalnız ağır vergilerle halkı ezerek zevku sefaya daldıklarını yazarlar. Hiç bir şüretle imardan bahsetmezler. Acaba bu müverrihler adayı gezerken Türklerin bıraktıkları cami, medrese, çeşme, han ve saireyi görmemek için gözlerini kapıyorlar mı? O zaman da bu günkü şosalar ve asfalt yolların bulunamayacağını kabul etmek bitaraf bir tarihçi için lâzım değil mi?

Kıbrıstaasarı atika takarrisi için Amerikan konsolosuna 1847 de müsaade verilmiş ve bu konsolos Newyork müzesi namına hafriyat yapmıştır. Bu hafriyatta ele geçen asarı atikanın nısfı Osmanlı hükûmetine ve nısfı da Newyork müzesine ait olacaktı (4). Bugün İstanbul asarı atika müzesinde «Kıbrıs salonundaki» eserlerin kısmı mühimmi bu hafriyatın neticesidir (5).

KİLİSE TEŞKİLÂTI ve İMTİYAZATI

Osmanlılar Kıbrısı işgal ettikleri zaman ortodoks hiristiyân başkekaposunun Venedikliler tarafından bir köye sürülmüş olarak bulunduğunu biaz evel kaydetmiş ve Lala Kara Mustafa paşanın menfadan getirterek

1) Maarif 6732

2) Maarif 2190

3) Defter 2 s. 62

4) Mühimme 263 s. 33. Evkaf 521

5) Asarı atika müzesi yar direktörü ve doçent Arif Müfid.

despothaneyi kendisine vererek başbeskopos ilân ettiğini yazmıştım. Osmanlılar zamanında başbeskopos yalnız ruhanî reis olarak kalmıyor, aynı zamanda hiristiyan ortodoksların en büyük mümessili bulunuyordu (1). Başbeskoposların hükümdarın beratına malik olmaları lâzımdı (2). Başbeskoposlar validen sonra gelen en nüfuzlu bir kimse idi. Hattâ bir aralık nüfuzları o kadar arttı ki bundan istifade ederek Osmanlı idaresinden kurtulmak sevdasına kapıldılar ve Charles Emanuel, Ferdinand I ile anlaşarak temini istiklâl için uğraşmışlarsa da bir fayda temin edememişlerdi (3). anlaşmaların tecellisi XVII ve XVIII nci asırlara kadar korsanlık şeklinde oldu (4). Bütün bunlar kilisenin Osmanlı imparatorluğu aleyhine çevirdiği entrikalardan başka birşey değildi. Kilise hükûmet içinde hükûmet ve hükûmetten daha zengin idi. Berat bahşışinden başka hiç bir vergi ile mükellef olmıyan kisise malik olduğu geniş arazının hasılât ve iradile fevkalâde zenginleşmiş idi (5). Bugün halâ o zenginlik devam edegelmektedir.

Başpiskapos kırmızı mürekkeple Türkçe imza atmak, asâ taşımak hattâ icab ederse silâh taşımak hak ve salâhiyetine sahiptir (6). Veziri azamın huzuruna çıkarak müracaat ve ricada bulunabilirdi. Bu sebeptendir ki bir çok başpiskaposlar İstanbula seyahatler yapmışlardır.

Bir aralık Kıbrıs gönderilen müsellimler başpiskapos ve muavinlerinin muvafakati olmaksızın en küçük bir işi yapamazlardı (7). Bu kadar nüfuz sahibi olan piskaposların sayesinde hiristiyan halk ta Türklere kafa tutmağa başladılar; bundan dolayı hasıl olan münazaala bazan isyanlara müncer oluyordu.

Peskaposlar herkesten ziyade servet temini cihetine gitmekten kendilerini alamadılar. Kıbrısta İngiliz konsolosu bulunan Drumond: «hayatın pek ucuz olduğu ve oruçların pek fazla hüküm sürdüğü bir yerde başpes-

1) Kıbrıs başpiskaposluk hazinesi evrakındaki hierî 1239, 1250, 1269, ve 1287 tarihli tarihli 5 ferman, C.U.T. s. 17

2) Ferman, C.U.T. s. 76 - 77

3) C.U.T. s. 17

4) » s. 18

5) Kıbrıs başpiskaposluk hazinesi evrakındaki 5 ferman.

6) C.U.T. S. 77.

7) C.U.T. S. 79.

kapos ve peskaposların zengin olmak hevesine düşerek, para toplamak için yerden yere seyahat etmeleri şayanı hayret değil midir...? » (1).

Bizzat Avrupalı bir hiristiyan olan Drumond'un bu cümlesi bize çok iyi bir vesika teşkil eder. Buna istinaden diyebiliriz ki: Kıbrıstaki reayayı insafsız vergiler altında ezen Türkler değil, din perdesi altında zengin olmak hırsile çarpan en yüksek rütbeli bu adamlarıdır. Yine bu peskaposlardır ki hemcinslerinin fenalıklarını, fesada teşebbüslerini İstanbul hükûmetine bildirerek onları katlettirmişler ve kendilerini masum, Türkleri zalim olarak tanıtmışlardır (2).

Başpeskapos lahkın inhası ve hükümdarın tensibi ile tayin olunurdu (3). Başpeskapos diğer bütün papasların reisiydi. Onların tayin ve terfilerinde hükümdara arzuhâl gönderirdi. Tecziyeleri ise hususî şekilde yapıldı. Kiliseye vasiyet edilen emlak ve paraya hiç kimse müdahale edemezdi. Papaslar silâh taşımak salâhiyetine de sahip idiler (4). İsyanlardaki rolleri yukarıda görüldüğünden burada ayrıca yazmıyacağım.

KAPİTÜLÂSYONLAR

Kapitülâsyonlar ismini gördükten sonra hiç te izaha lüzum yoktur ki Osmanlı imparatorluğunun her tarafında ticarî, adlî, dinî v.s. aynı suretle halledilirdi. Buudan dolayı Kıbrısta da bu şekilde hareketleri görmek gayet tabiidir (5).

Kapitülâsyonlara sahip olan Cineviz, Fransız ve İngiliz konsolos ve maiyetleri her türlü vergilerden muaf, hapsedilmek ve evleri taharri edilmek endişesinden azade idiler. Cineviz, Fransız ve İngilizler arasında her

1) C.U.T. s. 81

2) Kıbrıs başpeskaposluk. 5 ferman 1236 tarihli ferman.

3) " " " 1239 " "

4) " " ferman.

5) Defter 5 s. 74, 77 defter 8 s. 37; defter 9 s. 6. Mühimmelerin çoğu.

hangi bir mesele zuhurunda şer'î mahkemede değil kendi konsoloslarının hakemliği ile halledilirdi (1). Bu ecnebi tebalarından birisinin reaya 4000 akçeden fazla borcu olursa bunların muhakemesi Kıbrısta değil Divanı hümayunda görülürdü (2). Ecnebi tebadan birisinin vefatında men-sup olduğu konsolosluk vazı'yed edecekti (3). Konsolosların tercemanları da aynı imtiyazata sahip idiler. Hiç vergi vermezlerdi. Ancak berat parası vererek hükümdan berat alırlardı (4). Bu şekilde imtiyazlarla başlayan hiristiyanların bu faaliyeti ve uyanışı hiç şüphesizdir ki imparatorluğun sukutunu hazırlamakta devam etmişler ve nihayet malûm neticeye varmışlardır. O kadar ki 1831 de Kıbrıstaki hiristiyan tebaaya Yunan tabiiyetine girmek hakkı tanındı (5).

BERLİN MUAHEDESİ, KIBRISIN İNGİLTEREYE TERKİ SEBEBLERİ VE TERK MUAHEDESİ

1571 den 1878 e kadar imparatorluğun elinde bulunan Kıbrıs nihayet Ruslarla yapılan ve vahim bir netice ile biten seferin Ayastefanos muahdesine müncer olmasile, imparatorluk başı, kolları, ayakları kesilmiş bir insan göğdesi haline ifrağ edilmişti. Şarkta Kars Erdhan v.s. işgal edilmiş; garpte Romanya, Sırbistan, Karadağ ayrılmış ve Bulgaristan prenslik olmuştu.

Rusyanın bu derece boğazlara yaklaşması Akdenizdeki menfaatleri tehdit etmiş olduğundan başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri Ayastefanos muahdesini tadil etmeği düşünmüşler ve Berlinde bir kongre akdine muvaffak olmuşlardı. Bu kongre bir taraftan tadilât yaparken diğer

- 1) " 5 s. 74
- 2) " 5 s. 77
- 3) " 8 s. 38
- 4) " 9 s. 6.
- 5) C. U. T. S. 166

tarafından da Kıbrıs İngiltereye terki hazırlandı. Kıbrısın İngiltereye terki için bariz sebebler ve en yakınları Rusyanın Anadolu'da ilerlemesine mani olmaktadır. Eğer Rusya Anadolu'da harp yapacak olursa İngiltere Kıbrıs üssülharekesinden kuvvet sevkederek buna karşı gelecekti. Ve şayet Rusya Batum, Kars, ve Erdehanı Osmanlı imparatorluğuna terk ederse İngiltere de Kıbrısı iade edecekti.

Bu muahedenin metni İstanbul Başvekâlet hazinesi evrakında Namei hümaynı defterlerinin 14 üncü numaralıdır, matbu kısmı ise Muahedat mecmuası cilt V S. 166 dâdır.

Madde 1) Rusya devleti Batum ve Erdahan ve Karsı ve yahut mevakkii mezkûreden birini yed'i zaptında tutup ta ileride her ne vakit olursa olsun muahedeyi katiyeyi sulhiye ile tayin olunan Asya memaliki şahanesinden bir kısmını daha zapt ve istilâya tesaddi edecek olursa olhâlde İngiltere devleti memaliki mezkûreyi silâh ile muhafaza ve müdafaa etmek üzere saltanatı seniye ile birleşmeyi teahhüt eder ve buna mukabil zatı padişahi dahi memaliki mahrusada bulunan tebeayı hristiyanıye ve sairinin hüsnü idare ve himayelerine müteallik ileride devleteyin beyninde kararlaştırılacak olan ıslahatı lâzimeyi icra edeceğini İngiltere devletine vadile beraber devleti müşarünileyhayı teahhüdâtı vakıasının icrası için kendisine lâzım gelen vesaiti temin edebilecek bir hale koymak için kendisine Kıbrıs ceziresini tahsis ve asker ikamesile cezireyi idare etmesine muvafakat eyler.

Madde 11) İşbu mukavelename tasdik olunacak ve tasdiknameleri dahi bir ay zarfında mümkün olduğu halde daha evvelce teati edilecektir. Tasdiken lilmahal tarafeyn murahhasları işbu mukavelenameyi imza ve temhir etmişlerdir (1).

Hatime

İşbu mukavelename tarafı şahanemizden tasdik kılınmış olduğunu mübeyyin devleti müşarünileyha tarafına işbu tasdiknamei hümayunum itâ

1) Namei hümayun No, 14 S. 5-6, 57-58.

olundu. Tahriren fi elyevmi sadis min şehri recebülâziz sene hamse ve tisın ve mateyin ve elf.

Görülüyor ki bu muahede ancak bir ittifak muahedesidir. Bir harhe nihayet vermiş değildir. Netice olarak denilebilir ki :

1571 den 1878 e kadar 307 sene kadar uzun bir zaman imparatorlukta kalan ve çok güçlkle ilhak edilen bu ada nihayet dejenere olmuş Osmanlı hükümdarları elinden tek bir kurşun atılmaksızın çıktı. Lâkin bu muhakkaktırki adanın elden çıkmasile imparatorluğun tacından kıymetli pırlantalarından biri elden gitmiş oldu. Bu gibi hâdiseler ancak zevku safaya dalmış şuursuz hükümdarların elinden çıkar. Kıbrıs Şarkî Akdenizin en mühim bir mevkiini teşkil eder.

Bugün de askerî bakımdan Maltanın düşmesile İngilizlerin Kıbrısı tahkime karar vermeleri ve başlamaları herkesçe malûmdur. Binaenaleyh kıymet ve ehemmiyeti kendiliğinden tebarüz eder.

Şayanı şükrandır ki Kıbrısın Türk halkı İngiliz idaresinde bulunmakla hiç bir zaman Türklüğünü unutmamış ve Türk inkılâbını adım adım takip etmeyi azmederek bir an geri kalmamıştır. Adada bulunan 66000 Türkün kiblesi Ankara ve ilham menbaları ULU ÖNDER ATATÜRKÜN vceizeridir. İmparatorluğun hatalarını tashihe azmeden Türkiye Cumhuriyeti Hatayları kurtaracaktır.

S O N

BİBLİYOGRAFYA

İstanbul Başvekâlet hazinesi evraaı: Mühimme defterleri
(mühimme defterleri divanı humayunda müzakere edilen meseleler hakkında verilen kararları ihtiva eden defterlerdir).

Mühimme	No.	Ay	Sene	Ay	Sene
»	10	evaili Muharrem	978	evahır Muharrem	979
»	11	evai Cemaziyel evel	978	evahır Cemaziyelâhır	978
»	12	» » »	978	evas. Zilhicce	979
»	13	evah. Şevval	978	evah. Safer	979
»	14	evai. Şevval	978	evah. Zilhicce	978
»	15	evas. Muharrem	979	evah. Şaban	979
»	16	evas. Rebiülevvel	979	evas. Receb	979
»	17	evai. Safer	979	evas Safer	979
»	18	evah. Ramazan	979	evah. Şevval	979
»	19	evai. Muharrem	980	evah. Rebiülevvel	980
»	20	Yoktur.			
»	21	evai. Ramazan	980	evai. Muharrem	981
»	22	evas. Muharrem	981	evas. C. evel	981

İşaretler : evai = evail.

evas = evasıt.

evah = evahır.

Z. Hicce = Zilhicce.

Z. Ka'de = Zilka'de.

R. Evel = Rebiülevvel.

R. Ahır = Rebiülâhır.

C. Evel = Cemaziyelevel.

C. Ahır = Cemaziyelâhır.

Mühimme	No.	Ay	Sene	Ay	Sene
»	23	evah. C. Evvel	981	evas. Z. Kade	981
»	24	evas. Z. Kade	981	evah. Safer	982
»	25	evai. Şaban	981	evai. Ramazan	982
»	26	evas. Safer	982	evas. Şaban	982
»	27	evai. Receb	983	evas. Z. Hicce	983
»	28	evas. C. Evvel	984	evas. Ramazan	984
»	29	evai. Ramazan	984	evah. Z. Hicce	984
»	30	evas. Muharrem	985	evah. Muharrem	985
»	31	evah. R. Ahir	985	evai. Şaban	985
»	32	evah. Şaban	985	evas. R. Ahir	986
»	33	evas. Şaban	985	evai. Muharrem	986
»	34	evai. Muharrem	986	evas. R. Ahir	986
»	35	evas. R. Ahir	986	evah. Şaban	986
»	36	evah. Şaban	986	evai. C. Evvel	987
»	37	evai. Z. Hicce	986	evai. C. Evvel	987
»	38	evah. Muharrem	987	evai. Z. Hicce	987
»	39	evai. Şevval	987	evai. R. Evvel	988
»	40	evai. Şaban	987	evah. Z. Kade	987
»	41	evai. Şaban	987	evah. Z. Hicce	987
»	42	evai. Şaban	987	evai. C. Evvel	989
»	51	evah. Receb	991	evai. Ramazan	999
»	52	evai. Ramazan	991	evah. Ramazan	992
»	53	evai. C. Evvel	992	evah. Receb	993
»	54	evai. Receb	992	evai. Ramazan	992
»	73	evah. Z. Hicce	1003	evah. Muharrem	1004
»	74	evah. Z. Kade	1004	evas. Şaban	1005
»	75	evai. Z. Hicce	1011	evai. Şaban	1013
»	76	evah. Z. Kade	1013	evas. Şaban	1016
»	77	evas. Z. Kade	1013	evai. Şevval	1014
»	78	evai. R. Evvel	1018	evah. Z. Hicce	1018
»	79	evas. Muharrem	1019	evah. Z. Hicce	1020
»	80	evai. Muharrem	1022	evas. Safer	1023
»	81	evas. R. Ahir	1024	evah. Muharrem	1025

Mühimme	No.	Ay	Sene	Ay	Sene
»	82	evas. Şevval	1026	evah. Z. Kade	1027
»	83	evah. Ramazan	1036	evas. Z. Hicce	1037
»	84	evai. Ramazan	1039	evah. C. Evvel	1040
»	85	evah. R. Evvel	1040	evas. Receb	1042
»	86	evas. Muharrem	1046	evas. Ramazan	1046
»	90	evas. Muharrem	1056	evah. Z. Hicce	1056
»	91	evai. Muharrem	1056	evas. Z. Hicce	1056
»	92	evah. Şaban	1067	evas. Safer	1069
»	93	evas. Ramazan	1069	evai. Safer	1071
»	94	evas. Şaban	1073	evah. R. Evvel	1076
»	95	evai. Muharrem	1075	evah. R. Evvel	1076
»	100	evas. Şaban	1101	evai. C. Evvel	1102
»	101	evai. C. Ahir	1102	evas. Muharrem	1103
»	102	evas. Şaban	1102	evas. Şaban	1103
»	103	evas. Ramazan	1102	evas. R. Ahir	1107
»	104	evas. Şaban	1103	evai. Z. Kade	1104
»	105	evas. Receb	1105	evas. Receb	1106
»	106	evas. Receb	1105	evas. Receb	1106
»	107	evai. Z. Kade	1106	evas. R. Evvel	1107
»	108	evas. C. Evvel	1107	evas. R. Ahir	1108
»	109	evah. Z. Kade	1108	evai. R. Ahir	1109
»	110	evai. Z. Kade	1108	evas. Z. Kade	1110
»	114	evai. Şevval	1114	evah. R. Evvel	1115
»	115	evas. Muharrem	1118	evah. Şevval	1120
»	116	evah. Şevval	1120	evah. C. Evvel	1123
»	117	evai. Muharrem	1122	evai. C. Evvel	1125
»	118	evai. Safer	1123	evai. R. Evvel	1124
»	119	evas. Şevval	1123	evah. C. Evvel	1125
»	120	evai. Receb	1125	evas. Muharrem	1126
»	122	evas. R. Ahir	1126	evas. Şevval	1126
»	123	evas. R. Ahir	1127	evas. Şevval	1127
»	124	evah. R. Ahir	1128	evah. Z. Kade	1130
»	125	evas. Receb	1128	evai. R. Evvel	1129

Mühimme	No.	Ay	Sene	Ay	Sene
»	126	evas. R. Ahir	1131	evai. Safer	1133
»	127	evah. R. Evvel	1130	evai. Şevval	1130
»	128	evai. Receb	1130	evai. Şevval	1130
»	129	evah. C. Ahir	1131	evai. Safer	1133
»	153	evai. R. evvel	1160	evah. Safer	1162
»	154	evah. Safer	1162	evah. R. evvel	1164
»	155	evai. R. Ahir	1164	evas. Z. Kade	1166
»	156	evai. Z. Hicce	1166	evah. R. Ahir	1168
»	157	evah. R. Ahir	1168	evas. C. evvel	1169
»	185	evai. C. evvel	1102	evas. R. evvel	1203
»	186	evah. C. Ahir	1202	evas. R. Ahir	1207
»	187	evah. Şaban	1202	evah. Muharrem	1206
»	188	evai. R. evvel	1203	evah. Ramazan	1204
»	189	evah. R. evvel	1203	evah. Z. Kade	1203
»	190	evai. Receb	1203	evah. Muharrem	1204
»	191	evas. C. Ahir	1204	evah. R. Ahir	1206
»	192	evai. C. Ahir	1204	evah. Z. Hicce	1204
»	193	evai. Şaban	1204	evas. Z. Kade	1205
»	194	evai. Z. Hicce	1204	evah. Receb	1205
»	195	evas. Şaban	1205	evas. Receb	1228
»	196	evas. Ramazan	1205	evai. C. evvel	1206
»	197	evas. Z. Hicce	1205	evah. Receb	1207
»	198	evai. C. Evvel	1206	evas. Z. Hicce	1215
»	199	evas. R. Ahir	1207	evai. R. Ahir	1208
»	200	evah. R. Evvel	1208	evai. Safer	1209
»	201	evai. Safer	1209	evai. Z. Hicce	1209
»	202	evas. Z. Hicce	1209	evas. Z. Kade	1210
»	203	evai. Safer	1211	evas. Ramazan	1212
»	204	evas. Ramazan	1212	evah. R. Ahir	1213
»	206	evas. Receb	1212	evai. R. Evvel	1214
»	207	evai. Safer	1212	evas. C. Ahir	1213
»	208	evah. R. Evvel	1213	evas. Receb	1215
»	209	evai. C. Evvel	1213	evah. Şaban	1214

Mühimme	No.	Ay	Sene	Ay	Sene
»	210	evah. Şaban	1214	evah. R. Evvel	1215
»	211	evai. Z. Kade	1214	evah. Şevval	1215
»	212	evai. Safer	1215	evai. Z. Kade	1215
»	213	evah. Ramazan	1215	evah. R. Evvel	1213
»	214	evah. Z. Kade	1215	evas. Şaban	1216
»	215	evai. Z. Hicce	1215	evai. Şevval	1217
»	216	evah. Şevval	1215	evas. Muharrem	1216
»	217	evai. Receb	1216	evah. Şaban	1217
»	218	evas. R. evvel	1218	evah. C. evvel	1218
»	219	evai. Receb	1218	evas. Muharrem	1219
»	220	evai. Şevval	1217	evah. Safer	1218
»	221	evas. Muharrem	1219	evas. Şaban	1219
»	222	evai. Şevval	1219	evai. Receb	1220
»	223	evai. Receb	1220	evas. R. ahir	1221
»	224	evas. R. ahir	1221	evah. Ramazan	1222
»	225	evah. Muharrem	1222	evah. C. ahir	1222
»	226	evas. Receb	1222	evah. C. Evvel	1223
»	227	evah. Şaban	1222	evah. Şaban	1224
»	228	evas. Şevval	1223	evai. Z. Kade	1224
»	229	evah. C. evvel	1224	evai. R. evvel	1226
»	230	evah. Receb	1224	evah. Z. Hicce	1228
»	231	evai. Şaban	1224	evai. Şevval	1225
»	232	evas. Safer	1225	evah. Z. Hicce	1225
»	233	evai. R. evvel	1226	evah. C. evvel	1227
»	234	evah. C. ahir	1227	evah. Z. Kade	1228
»	235	evah. Z. Kade	1228	evai. C. evvel	1230
»	236	evai. R. ahir	1230	evas. Z. Kade	1231
»	237	evai. Şevval	1231	evas. C. Ahir	1234
»	238	evas. C. Ahir	1234	evas. Şevval	1236
»	239	evas. C. Evvel	1236	evah. R. Ahir	1237
»	240	evai. Şevval	1236	evai. Z. Hicce	1238
»	241	evas. Z. Hicce	1238	evai. Muharrem	1241
»	242	evai. Muharrem	1241	evah. Şaban	1243

Mühimme	No.	Ay	Sene	Ay	Sene
»	243	evai. Şaban	1243	evah. Şevval	1244
»	244	evai. Safer	1244	evai. Z. Kade	1244
»	245	evai. Z. Kade	1244	evah. Şevval	1245
»	246	evah. Z. Hicce	1254	evas. Ramazan	1246
»	247	evai. Z. Kade	1245	evas. Muharrem	1247
»	248	evai. Z. Hicce	1246	evah. C. Ahir	1248
»	249	evas. Z. Kade	1247	evai. R. Evvel	1249
»	250	evai. C. Ahir	1248	evai. Şevval	1249
»	251	evai. Şevval	1249	evah. Şaban	1252
»	252	evai. Şaban	1252	evah. C. Ahir	1254
»	253	evai. C. Ahir	1254	evah. Safer	1256
»	254	evah. Safer	1256	evas. R. Ahir	1258
»	255	evai. C. Ahir	1258	evas. Z. Kade	1260
»	256	evas. Z. Kade	1260	evai. Receb	1263
»	257	evai. Receb	1263	evah. Z. Hicce	1266
»	258	evai. Muharrem	1267	evas. Ramazan	1270
»	259	evai. Şevval	1270	evas. C. Evvel	1274
»	260	evai. C. Ahir	1274	evas. Safer	1277
»	261	evai. R. Evvel	1277	evas. Safer	1280
»	262	evah. R. Evvel	1280	C. Ahir	1286
»	263	Gurrei C. Ahir	1286	R. Evvel	1311

Kalebend defteri No. 36 evai. Z. Kade 1234 evai. C. Ahir 1238

Mektum mühimme Esas. Şaban 1230 evas. Z. Kade 1246

Namei hümayun No. 14

Başvekâlet Hazinei evrakında tasnif edilen vesaike :

Ticaret ve iktisad defteri	1-1971	vesika	1664-1296	seneleri arası
Hariciye defterleri (3 defter)	1-7930	»	1120-1297	»
Dahiliye »	1-14050	»	1116-1280	»
Bahriye defteri	1-10175	»	1109-1303	»
Maarif »	1-7793	»	1109-1278	»
Evkaf »	1-26949	»	1086-1279	»
Sıhhiye »	1-1229	»	1181-1306	»

Nafia Defteri 1-2229 vesika 1101-1274 seneleri aras
Adliye » 1-5307 » 1102-1288 »

Kıbrıs evkaf dairesi hazinei evrakı (Bu defterler Kıbrıs mahkemei şer'iyesinin muamelâtını kaydeden sicil defterleridir) defterleri :

Defter	No.	Sene
»	1	988-1003
»	2	1016-1018
»	3	1018-1019
»	4	1043-1046
»	5	1087-1089
»	6	1110-1111
»	7	1120-1121
»	8	1125-1126
»	9	1129-1130
»	10	1132-1133
»	11	1133-1137
»	12	1136-1139
»	13	1139-1147
»	14	1144-1148
»	15	1148-1156
»	16	1158-1161
»	17	1157-1160
»	18	1170-1198
»	19	1180-1183

Kıbrıs başpeskaposluk hazinei evrakı :

1236, 1239, 1250, 1269 ve 1287 tarihli 5 ferman

Abdürrezzakzadelerin hususî kütüphanelerindeki anonim el yazma

» » » Babıâliye takdim olunan
mazbata ve arizalar.

» » » muhtelif ferman ve tevcihat beratları

Muahadat mecmuası cilt V

967 - 1200 Osmanlı devrinde Türkiye madenleri, Ahmed Refik
1931 devlet matbaası İstanbul.

Türk tarihi encümeni mecmuası, yeni seri cilt 1, sayı V Haziran 1930
Mayıs 1931 Ahmed Refik 1931 Devlet matbaası İstanbul.

Tarihi Âli Fatih kütphanesi No 4225 elyazma.

Tarihi Selâniki Mustafa efendi Millet kütüphanesi No 331

Tarihi Reşid

Tarihi Vasıf Millet kütüphanesi No 605.

Peçevi tarihi

İzzi, Millet kütüphanesi No 413.

Tarihi Cevdet

Tarihi Aziz, Ragıp paşa kütüphanesi No. 993 el yazma.

Tarihi siyasi Şarl Senyebos terceme eden Ali Reşad ve Ali Kemal
Derseadet 1324

Cyprus Under The Türks

H. Charles Luke

Oxford university press 1921

Cambride moder history volume XII.

S O N
